



Lunds universitet
Socialhögskolan
Magisterkurs i socialt arbete 61-80 p
SOA 203
Vårterminen 2003

Ett tacksamt arbete

**En studie om upplevelser och erfarenheter
av att arbeta med död och sorg.**

Författare:
Lena Elgán
Christina Overå

Handledare:
Per Gunnar Edebalk

Abstract

The purpose of the essay is to describe and analyse the professional's experiences of the work contents and driving force. The professionals referred to in the essay are all handling dead people in their job. The central questions are: How do the professionals feel about these tasks? What perception do professionals feel that outsiders have about their job? What is the recruitment situation for the examined professions? Why was the professions chosen and what is the driving force in their job? The study is qualitative and based on interviews with 13 professionals who are working with death and dead bodies. The difficulties are mainly experienced in the work with dead children while the joy is the meeting with their survivors and what they can do for them as well as the varied work. The professionals' experiences of other people's perceptions of their profession are often dark and gloomy but at the same time there is a curiosity around their line of work. The recruitment situation is positive, it is not hard to get people to these professions. The reason for the informants' choice of profession was active choice, coincidence or inheritance. The driving force in these professions are described as doing a good job, taking on challenges, receiving gratitude and confirmation and to help people in their sorrow. For those working within the church God is the main driving force.

Innehållsförteckning

<u>Förord</u>	3
<u>1. INLEDNING</u>	4
<u>1.1 Problemformulering</u>	4
<u>1.2 Syfte</u>	5
<u>1.3 Centrala frågeställningar</u>	5
<u>1.4 Metod och genomförande</u>	6
<u>1.4.1 Val av metod</u>	6
<u>1.4.2 Urval av intervjupersoner</u>	7
<u>1.4.3 Att intervjua</u>	8
<u>1.4.4 Etiska överväganden</u>	8
<u>1.4.5 Perspektivval</u>	8
<u>1.4.6 Att analysera och tolka materialet</u>	9
<u>1.4.7 Hermeneutiken</u>	10
<u>1.4.8 Metoddiskussion</u>	10
<u>1.5 Disposition</u>	12
<u>2. TIDIGARE FORSKNING</u>	13
<u>3. DÖDEN, DESS HISTORIA OCH YRKEN</u>	16
<u>3.1 Döden i ett historiskt perspektiv</u>	16
<u>3.2 Kroppens väg från död till begravning</u>	17
<u>3.3 Dödens yrken</u>	19
<u>4. RESULTAT</u>	23
<u>4.1 Yrkesutövarnas upplevelser av yrket</u>	23
<u>4.2 Andras föreställningar</u>	27
<u>4.3 Rekryteringsläget</u>	30
<u>4.4 Anledningen till yrkesvalet och drivkraften i yrket</u>	31
<u>5. AVSLUTNING</u>	36
<u>5.1 Sammanfattning</u>	36
<u>5.2 Slutdiskussion</u>	36
<u>6. REFERENSER</u>	39
<u>6.1 Litteratur</u>	39
<u>6.2 Internetkällor</u>	40
<u>6.3 Muntliga källor</u>	40
<u>6.4 Bilagor</u>	42

Förord

Vi vill rikta ett stort tack till alla våra informanter som har ställt upp på våra intervjuer. Utan er medverkan och positiva inställning hade det aldrig blivit någon undersökning.

Tack även till Lynn Åkesson, docent på Etnologiska institutionen vid Lunds universitet för att hon har hjälpt oss med förslag till litteratur. Utan hennes hänvisning hade det varit svårt att finna avhandlingar kring ämnet.

All heder till vår handledare Per Gunnar Edebalk som har varit ett stort stöd för oss och som bidragit med mycket kunskap, lämnat värdefulla synpunkter och visat stort engagemang. Speciellt tack till att så snabbt gett oss respons på det inskickade materialet via e-post. Det har hjälpt oss många gånger när vi körde fast i uppsatsarbetet.

Kalmar 2003-05-22

Lena Elgán

Christina Overå

1. INLEDNING

Vi kommer i detta kapitel ta upp vår problemformulering, syfte samt våra centrala frågeställningar, metod och genomförande.

1.1 Problemformulering

Greta Andersson avlider på Småstads sjukhus den 22 april 2002 klockan 17.30 i kretsen av sina närmaste. Efter att doktor Olsson konstaterat dödsfallet görs Greta fin av sköterskorna på avdelningen inför visningen och det sista avskedet av de anhöriga. Nu körs Greta till bårhuset där hon obduceras för att sedan tas om hand av begravningsentreprenören. Han tvättar och klär Greta och lägger henne tillrätta i kistan för den sista vilan. Sedan förs kistan till Småstads kyrka inför begravning och senare kremering och urnsättning.

Att dö tillhör en av livets grundvillkor. I det gamla bondesamhället ingick födelse och död som en naturlig del i vardagens kretslopp. Medellivslängden var kortare och människor bröts tidigare ned av sjukdom och död än vad som är fallet i våra dagar. Ofta bodde fler än två generationer tillsammans. Döden inträffade mestadels i hemmet och den döde fick ligga i öppen kista i ett i hemmet iordningställt rum. Kroppen tvättades och ställdes i ordning av människor man kände. Familj, släkt, grannar och vänner kom och tog farväl innan kroppen fördes bort. Även barnen var delaktiga i dessa förberedelser inför begravningen. Döden och den dödas anhöriga var inte bara en privat angelägenhet för de närmaste utan omgivningen var också delaktig och berörd (SOU 2000:6). Idag är döden mer privat och mer eller mindre tabubelagd, något man helst inte pratar om eller visar upp. I och med industrialiseringen och urbaniseringen flyttades döden ut från hemmet och in i vårdinstitutionerna. Döden har inte längre någon plats i hemmet utan är något som speciella yrkesgrupper tar sig an. Idag passerar den döda kroppen många händer på väg till begravningen (Kide 1994). Dessa händer består av yrkesverksamma inom sjukvården, begravningsbyråbranschen och kyrkan. Det är yrkesutövare inom de här områdena som kommer att vara vårt problemområde.

Varför valde vi det? Vad var det som reglerade vårt val av problem? Gilje & Grimen (1996) tar upp frågor kring problemvalet och menar att problemet inte är en isolerad företeelse utan är en del av den samhälleliga och sociala påverkan. Vi väljer alltså utifrån både oss själva och

samhället. För att knyta an till vårt problemval så kommer det säkert dels genom vårt yrke som undersköterskor där döden ofta finns både som samtalsämne och verklighet och dels genom att döden de sista åren mer och mer har blivit ett tema i massmedia och litteratur. Själva idén till problemvalet föddes då vi för en tid sedan hade ett ärende till en begravningsbyrå. Det var vårt livs första besök på en begravningsbyrå och både miljön och personalen där satte spår i oss. Miljön var väldigt speciell. På ena väggen fanns ett vitrinskåp med en utställning av olika sorters gravlyktor som kunde köpas där och på golvet fanns ett provexemplar av en gravsten. Vi blev mycket vänligt och sakligt bemött av en man som arbetade där. Efter besöket kom många undringar och funderingar upp hos oss. Några av dessa var: hur klarade man av att arbeta med döda och sorg hela dagarna? Vad är det som motiverar dem och vad har de för glädjestunder i deras arbete? Vad är det för andra yrkesgrupper som också arbetar med död och döda? Frågorna kring detta ämne blev många och vi kände nyfikenhet och vetgirighet inför ämnet. Efter ytterligare funderande kom vi fram till en problemformulering som kändes vetbar och väsentlig både för oss personligen och för ämnet socialt arbete. Problemformuleringen kom att vara: att ha döden som yrke - en studie om yrkesutövarnas upplevelser och erfarenheter av yrket och dess drivkrafter.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att beskriva och analysera yrkesutövarnas upplevelser av arbetets innehåll och drivkrafter. De yrkesutövare som avses i denna uppsats hanterar alla döda människor i sitt arbete.

1.3 Centrala frågeställningar

- Hur upplevs arbetsuppgifterna av yrkesutövarna?
- Vilka föreställningar upplever yrkesutövarna att utomstående har om deras yrke?
- Hur ser rekryteringsläget ut i de undersökta yrkena?
- Varför valdes yrket och vad är drivkraften i arbetet?

1.4 Metod och genomförande

Detta avsnitts främsta syfte är att läsaren ska få en inblick i hur vi hantverksmässigt gått tillväga med vår uppsats. Vår utgångspunkt i studien var att beskriva och analysera yrkesutövares upplevelser av arbetets innehåll och drivkrafter. De yrkesutövare som ingår i studien arbetar alla med döda kroppar.

1.4.1 Val av metod

En forskningsmetod är ett redskap eller arbetssätt som forskaren använder sig av för att samla in information om den verklighet som ska undersökas. Valet av metod är beroende av hur forskaren ser på verkligheten, hur det undersökta fenomenet ser ut och vad för sorts information forskaren vill samla in och analysera (Merriam 1994).

När det gäller valet mellan kvantitativ metod och kvalitativ metod kan man något förenklat säga att om frågeställningen gäller hur ofta, hur många eller hur vanligt, ska man göra en kvantitativ studie. Om frågeställningen gäller att förstå eller hitta mönster så ska man göra en kvalitativ studie. Kvalitativ metod är att föredra när forskaren vill försöka förstå människors sätt att resonera, reagera eller av att särskilja eller urskilja varierande handlingsmönster (Trost 1997).

Då vi ville försöka förstå och tränga djupare in i hur yrkesutövarna personligen upplever arbetets innehåll och drivkrafter valde vi den kvalitativa metoden. På ett tidigt stadium var vi tämligen klara över att vi skulle använda oss av kvalitativa intervjuer i form av den riktat öppna intervjun. Intervjuns uppläggning är då att ha vida frågor som belyses med frågeområden och intervjuaren följer upp med följdfrågor (Lantz 1993). Vi valde kvalitativa intervjuer för att vi var intresserade av att möta våra informanter ansikte mot ansikte och ta del av deras unika kunskap. Genom ett personligt möte kunde vi få information av dem och samtidigt fånga upp deras reaktioner. Vi kunde också omformulera och komplettera deras frågor vi behov, och se nya ledtrådar som deras svar kunde ge oss. Vi hade även en chans att be dem utveckla och förklara fackbegrepp som vi inte alltid förstod. Hade vi valt en kvantitativ metod med enkäter skulle vi visserligen kunnat få fram upplevelser av att arbeta

med döda men svaren vi fått hade inte kunnat bli så omfattande och utförliga som vid en intervju.

1.4.2 Urval av intervjupersoner

Då vi kommit fram till vårt problemområde, att arbeta med döda från dödsögonblicket till begravningen, började vi diskutera vilka yrken som kunde passa i vår studie. Vi ville få en så omfattande bild som möjligt av upplevelserna av att arbeta med döda och vi kom då fram till att vi skulle undersöka flera olika yrkeskategoriers uppfattningar. Vi bestämde oss för att personal på begravningsbyrå, krematorietekniker, obduktionstekniker, vaktmästare på kyrkogården, präster, diakonissa och vårdpersonal på sjukhus skulle passa bra i vår studie. Visserligen kunde vi se att det fanns även andra yrkesgrupper som arbetar med döda kroppar men vi ville rikta in oss på de yrkesgrupper som vanligen kommer i kontakt med den döda kroppen.

Då vi bestämt oss för vilka personalkategorier vi skulle intervjua började arbetet med att få tillgång till fältet. Vi ringde personligen upp alla yrkesutövarna på deras arbetsplatser och frågade om de ville medverka. Alla var mycket tillmötesgående och samtliga tillfrågade svarade ja, på frågan om att vara med på intervjuerna. Vi intervjuade två präster, en diakonissa på sjukhuset, en obduktionstekniker, en undersköterska, en sjuksköterska, en läkare, en krematorietekniker, en kyrkovaktmästare, tre begravningsentreprenörer och en jurist på begravningsbyrå.

Då vi ville få reda på rekryteringsläget för de olika yrkena bestämde vi oss för att dels fråga informanterna om detta men även att ta kontakt med deras fackförbund eller personalansvarig på företagen och sjukhuset. Vi ringde upp Svenska Kommunalarbetarförbundet och FONUS.

1.4.3 Att intervjua

Intervjuerna ägde rum på informanternas arbetsplatser. Att arbetsplatserna blev platsen för intervjuerna berodde på att informanterna själva föreslog detta då vi frågade dem var de föredrog att intervjuas. Vi intervjuade på krematoriet, begravningsbyråer, rummet utanför obduktion, församlingsgård, kyrkor och sjukhusmiljöer.

Samtliga intervjuer bandades och varje intervju pågick i cirka 30-45 minuter. Efter varje avslutad intervju lyssnade vi av bandet och skrev ner intervjun. Vi valde att inte skriva ut intervjuerna i sin helhet då vissa var väldigt omfattande och tog upp saker som inte var relevant för vår uppsats.

De intervjuer som gjordes med fackförbund och personalansvariga på arbetsplatserna har vi inte bandat utan bara skrivit ner i form av stödord. Dessa intervjuer gjordes per telefon.

1.4.4 Etiska överväganden

Under arbetets gång har vi hela tiden skyddat våra informanter så att de har känt sig trygga och därmed kunnat ställa upp i undersökningen. Vid vår första kontakt med informanterna berättade vi om studiens syfte och deras rätt att vara anonyma. Detta kallas för informerat samtycke vilket också innebär att man deltar frivilligt samt att man har rätt att dra sig ur när man själv vill (Kvale 1997). I samband med intervjuerna fick informanterna återigen information om studiens syfte och att de garanterades anonymitet samt att de band vi använde vid intervjuerna skulle förstöras efter utskrift. Det material vi har samlat in har även behandlats konfidentiellt vilket innebär att privat data såsom namn och andra kännetecken inte kommer att redovisas. Istället har vi valt att redovisa informanterna efter deras yrken.

1.4.5 Perspektivval

Vårt ämne döden kan ses från många håll och här tror vi det är bra om man från början är klar över från vilken sida vi ska se fenomenet. Eliasson (1995) menar att så länge vi är medvetna och klarspråkliga om våra perspektivval är det ingen fara utan det är mot de omedvetna eller

outtalade som vi ska vara på vår vakt. Då studiens syfte var att fånga yrkesutövares upplevelser och drivkrafter med sitt arbete med döda, ansåg vi att ett inifrånperspektiv var det mest lämpliga. Vi avser med detta att se upplevelserna ur yrkesutövarnas perspektiv.

1.4.6 Att analysera och tolka materialet

Att beskriva analys- och tolkningsarbetet i vår studie är betydligt svårare än att beskriva andra faser i vårt arbete. Detta beror på att det inte går att klart urskilja stegen i analys- och tolkningsprocessen. Under hela vårt arbete har det pågått ett kontinuerligt analys- och tolkningsarbete mellan intervjumaterialet och teorier och tidigare forskning. Agneta Franssén beskriver detta i sin avhandling:

I sökandet efter sammanhang och mönster under analysarbetet förflyttar man sig hela tiden fram och tillbaka mellan data, reflexioner, kategorier, begrepp och teorier. Datainsamlingen och analysen befinner sig i ett ständigt dynamiskt samspel (Franssén 1997:45-46).

Utgångspunkten i vår analys var att förstå informanternas upplevelser av att arbeta med döda. Enligt Trost (1997) gäller det att se verkligheten som den vi intervjuar ser den. För att sedan tolka vad det kan innebära, sett ur det givna teoretiska perspektivet och den givna situationen, det vill säga den hermeneutiska tolkningsmetoden. Detta har vi gjort genom att noggrant studera intervjuerna och vågat ha förtroende för våra funderingar och tankar. Rosengren och Arvidsson skriver:

Lyssna på din egen röst när du tolkar och försöker förstå det du studerar. Det är du som är forskare som känner data och den studerades verklighet bäst. Den kunskap du vunnit i ditt systematiska arbete med dess data är väl värd respekt (Rosengren och Arvidsson, 1983:17).

Utifrån våra data har vi letat efter mönster, begrepp, likheter och skillnader som vi sedan delat in i olika teman. Utifrån dessa teman har vi analyserat vårt empiriska material och kopplat det till teori och tidigare forskning. På detta sätt har resultatdelen vuxit fram.

1.4.7 Hermeneutiken

Vi har blivit inspirerade av det hermeneutiska förhållningssättet. Hermeneutik betyder tolkningslära. Dessa tolkningar bygger på att människor försöker förstå andra människor. Begreppet kommer från gudarnas budbärare Hermes, vilket betyder att man i hermeneutiken söker ett budskap. Inom hermeneutiken svarar man på frågan: Vad är det som visar sig och vad är innebörden i det? Inom hermeneutiken söks inga absoluta sanningar sådana finns nämligen inte enligt hermeneutisk kunskapsteori (Starrin & Svensson 1994).

Om man som forskare använder sig av hermeneutiken så använder man sig även av sin förförståelse. I hermeneutiken ser man inte sin egen förförståelse som ett hinder utan som en tillgång. Eftersom tankar, känslor och den kunskap vi bär med oss krävs för att kunna tolka och förstå sitt valda ämne (Patel & Davidsson 1994). Vi anser att användandet av sin förförståelse passar oss då vi sedan tidigare har kunskap och erfarenhet i vårt studerade ämne. Vi har båda arbetat inom vård och omsorg i många år och har där stött på död och döda kroppar. Denna kunskap har vi inte velat bortse ifrån utan i stället använt oss av.

1.4.8 Metoddiskussion

Utifrån vårt syfte valde vi en kvalitativ metod med intervjuer. Genom intervjuerna har vi kunnat fånga yrkesutövares upplevelser av att arbeta med döda. Intervjuerna har gett oss utförliga och innehållsrika svar vilka gett oss förståelse för deras upplevelser och erfarenheter. Vi upplevde det som enkelt att få kontakt med våra informanter under intervjuerna. Det kändes lätt och naturligt att ställa frågorna och prata med informanterna och vi uppfattade det som att informanterna inte hade några svårigheter med att prata med oss, snarare tvärtom. Vi blev förvånade över hur lätt det gick och hur avspänt intervjusituationerna kändes trots tungt ämne om död, sorg och svårigheter, och för oss ovana miljöer.

Det goda samspelet mellan informanterna och oss intervjuare samt den för informanterna vana miljön anser vi ha påverkat svaren i den bemärkelse att de blivit utförliga, stundtals djupa och berörande. Vi har genom våra intervjuer fått ett rikt, trovärdigt och omfattande material.

Begränsningar som vi kan se i vårt metodval är att inte kunna generalisera, att urvalet är relativt litet samt att det kan vara svårt för andra att göra om intervjuerna exakt som vi gjort den då samspel mellan informanter och respondenter spelar en stor roll. Hade vi istället valt att använda oss av kvantitativ metod i form av enkäter med fasta svarsalternativ hade vi kunnat nå mycket fler informanter än vi gjort i denna kvalitativa studie. Vi hade då kunnat generalisera på ett annat sätt och undersökningen hade kunnat göras om med samma förutsättningar. Dock hade det inte varit möjligt att få dessa djupa och berörande berättelser. Genom våra personliga intervjuer har vi också fått möjlighet att ställa följdfrågor samt be informanterna utveckla svaren.

En möjlighet att utöka vår studie hade varit att använda oss av deltagarobservationer. Vi hade då kunnat få en djupare bild och förståelse av yrkesutövarnas arbetsvillkor genom att se detta med egna ögon. Vi hade kanske fått andra infallsvinklar till våra intervjuer och kanske ställt andra frågor. Men på grund av begränsad tid som står till förfogande för en studie som denna var vi tvungna att avstå.

Då det gäller litteratur och forskning kring ämnet att arbeta med döda har det inte varit helt enkelt att finna det. Det finns mycket litteratur kring döendet och palliativ vård och barn och döden men då det gäller just döda kroppar och vad som händer med dem och yrkena kring dem är det betydligt svårare att hitta något. Efter mycket sökande och kontakt med forskare inom området, Lynn Åkesson, har vi hittat litteratur och forskning vi anser är relevant och tillförlitlig. Den litteratur som vi haft särskild nytta av är Lynn Åkessons *Mellan levande och döda* (1997) och Anna Davidsson Bremborgs avhandling *Yrke: begravningsentreprenör* (2002). Dessa böcker har gett oss mycket kunskap och stöd då vi satt med allt vårt empiriska material. Vi kunde då finna att det våra informanter sagt oss stämmer väl överens med deras forskning. En bok som rätat ut många frågetecken kring begrepp, facktermer och praktiskt handlande i anslutning till begravingar är konsumentupplysningsboken *Den sista tjänsten*

(1995) av journalisten Charlotte Reimersson. Då det gäller historien och grunden till synen på döden har klassikern *Döden, föreställningar och seder i västlandet från medeltiden till våra dagar* (1978) av Philippe Ariès varit ett stöd.

1.5 Disposition

I *kapitel 1* där denna disposition utgör sista delen har grunden till uppsatsen beskrivits; problemområdets bakgrund, syfte och frågeställningar. Vi har även diskuterat den metod vi använt oss av i studien, den kvalitativa metoden. Vi har vidare diskuterat urvalet, hermeneutiken och etiska överväganden. Kapitlet avslutas med en metoddiskussion.

I *kapitel 2* återfinns en översikt av tidigare forskning kring död och döda kroppar.

I *kapitel 3* börjar vi med att ta upp en kort historik kring döden och synen på döden. Därefter följer en redogörelse av kroppens väg från död till begravning. Avsnittet avslutas med en beskrivning av dödens yrken.

I *kapitel 4* presenterar och analyserar vi vårt empiriska material utifrån våra centrala frågeställningar.

I *kapitel 5* utgår vi ifrån uppsatsens syfte och frågeställningar då vi gör en sammanfattning av resultatet för att sedan avsluta med en diskussion.

2. TIDIGARE FORSKNING

Forskningen kring begravningen och handhavandet av avlidna har varit ett tämligen utforskat område i Sverige tidigare men under de senaste åren har flera forskare börjat intressera sig för ämnet ur olika perspektiv. Vi kommer här först och främst ta upp den forskning som rör död och döda kroppar för att sedan ta upp en SOU-rapport och en FoU-rapport kring ämnet. Därefter presenteras en bok av en holländsk psykolog som behandlar sjuksköterskans utsatthet. Vi avslutar med två böcker, skrivna av författare/journalister, vilka gett förklaringar och inspiration till vårt syfte. Den ena är en konsumentupplysningsbok och den andra är en bok om olika yrkens drivkrafter.

En klassiker inom ämnet död är fransmannen Philippe Ariès. Ariès är kulturhistoriker och har under 15 år forskat kring dödsföreställningar och attityder inför döden i västlandet. I sitt verk *Döden, föreställningar och seder i västlandet från medeltiden till våra dagar* (1978) sammanfattar han sin forskning. Hans undersökningar sträcker sig över en lång tidsperiod, från medeltid fram till våra dagar. Enligt Ariès var döden länge en händelse som naturligt funnits i människornas föreställningsvärld. De behärskade den och kunde möta den med sinnesnärvaro. Men gradvis har vår inställning förändrats. I dagens samhälle har döden blivit undanskuffad och tabubelagd. I moderna tid förnekar människan döden och skjuter den ifrån sig.

Lynn Åkesson, etnolog och kulturanalytiker, docent vid Etnologiska institutionen vid Lunds universitet, har i sin bok *Mellan levande och döda: Föreställningar om kropp och ritual* (1997) tagit upp frågor om dödens kulturella praktik och relationen mellan kropp och samhälle. Boken handlar om döda kroppar, hur vi i vår tid i Sverige hanterar kvarlevorna efter våra avlidna. Författaren diskuterar anhörigas individuella önskemål, begravningsarrangemang, statlig reglering och yrkesmänniskors vardagliga erfarenheter av att arbeta med döda. I studien som boken bygger på ingår yrkesgrupperna obducent, begravningsentreprenör och präst. Denna undersökning är en del i ett etnologiskt forskningsprojekt "Kroppens förvandlingar" som gjorts av Forskningsrådsnämndens (FRN) kommitté för temat "Individ, Samhälle och Hälsa" (ISH).

Eva Åhrén Snickare har i sin avhandling *Döden, kroppen och moderniteten* (2002) skrivit om döden i ett kulturhistoriskt perspektiv. Syftet med avhandlingen är att försöka förstå förändringar som skett i Sverige från 1870 till och med 1930-talet beträffande förhållningssättet till den döda kroppen. Hon har studerat olika praktikers sätt att handskas med döda kroppar och hur det har förändrats under denna period. Författaren skildrar hur vissa ritualer kring döda kroppar och begravning försvinner medan andra har överlevt och nya har tillkommit.

Anna Bremborg Davidsson är verksam vid Lunds Universitet och har i sin doktorsavhandling i religionssociologi, *Yrke: Begravningsentreprenör – om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering* (2002) skildrat begravningsentreprenörers arbete kring sekelskiftet 2000. Hon har tagit upp frågor som: vad gör en begravningsentreprenör, vad är roligt och vad är jobbigt, vad sker i mötet med anhöriga, hur begravningsriter utformats samt hur yrket har förändrats.

Döden – sorgen – vården (1985) är en FoU-rapport av Svein Grønnevik, Per Kide och Leif Nordlander om de anhöriga och medarbetare i människovården och deras upplevelser av döden. Författarna har genomfört en studie av anhöriga och personal inom vården och deras upplevelser av och attityder till döden. Syftet med studien var att belysa anhörigas situation och olika upplevelser kring en närståendes sjukdom och död och begravning, belysa utbildningsbehovet hos personalen samt beskriva personliga attityder och upplevelser hos den personal som arbetar med svårt sjuka, döende patienter. Studien har kommit fram till att brister finns i utbildning hos personalen inom ämnena thanatologi (thanatologi är namnet på det forskningsfält som har döden som studieobjekt) och psykologi för att vårda döende patienter. Vidare har man sett personalen har brister i förmågan att integrera den personliga inställningen till och upplevelsen av döendet och döden.

På regeringens uppdrag utförde kommittén om vård i livets slutskede ett delbetänkande i form av *SOU 2000:6. Döden angår oss alla – värdig vård i livets slut*. Syftet med utredningen var att analysera och lämna förslag till hur man kan förbättra livskvaliteten och öka inflytandet för dem som är svårt sjuka och döende och deras familjer och närstående. De ville även beskriva samarbetsformer i kommuner och landsting, som rör vården i livets slutskede och om möjligt dra generella slutsatser vad avser den framtida vårdens organisation samt belysa forsknings- och utbildningsbehov. I utredningen behandlas också frågor som exempelvis: När, var, av vad

och hur dör människor i Sverige? Vad är en värdig död? Omhändertagande av avlidna, där de bland annat belyser ansvarsfrågor, lagar, vad man får och inte får göra i samband med begravning samt tillvägagångssättet vid dödsfall. Kommittén har kartlagt och analyserat olika situationer om hur människors liv gestaltar sig i livets slutskede samt behandlat frågor kring avlidna.

Den holländske psykologen Huub Buijssen har skrivit en bok *Sjuksköterskans utsatthet* (1998) om sjuksköterskans sätt att hantera traumatiska upplevelser i arbetet. Boken tar upp och beskriver den sårbarhet som ingår i vårdarens svåra uppgift. Först återger Buijssen berättelser från sjuksköterskor som varit med om traumatiska händelser såsom dödsfall, vilka lett till psykiska trauman för sjuksköterskan. Vidare berättar han om orsaker till psykiska trauman, normala fysiska och psykiska reaktioner på chockhändelser samt riktlinjer för hur man bör hantera ett psykiskt trauma.

Författaren, journalisten och konsumentupplysaren Charlotte Reimersson har skrivit en konsumentupplysningsbok *Den sista tjänsten* (1995). Innehållet är både rörande och närgånget granskande. Det är en rakt på sak-information om varor och tjänster i samband med det oundvikliga; döden. Boken tar upp frågor som; Vad är bisättning? Vad är balsamering? Får jag se den döde? Kan jag skicka med saker i kistan? Vem bestämmer i kyrkan? Vad får jag och vad kan jag göra själv? Enligt författaren är döden något som vi tycker inte ska synas eller anas. Hon vill ge information om frågor kring död och begravning för att anhöriga ska bli upplysta och veta vilka val och möjligheter som finns. Hon menar att vi, på grund av vår okunskap, inte bara ska lämna över detta okritiskt till begravningsbyrån.

Författarna och journalisterna Awiwa Keller och Gunhild Wallin har skrivit boken *Arbetets mening och drivkrafter* (2000) som bygger på 52 intervjuer med personer i olika yrken och livssituationer och i olika delar av Sverige. Studien är inte vetenskapligt gjord utan är journalistiskt gjord på uppdrag av Rådet för arbetslivsforskning. Syftet med studien var att ge en fördjupad bild av vad arbetet betyder för enskilda människor i olika åldrar – på olika utbildningsnivåer, i stad och på landsbygd. Och för att låta dem själva berätta om vad som driver dem och på vilket sätt arbetet känns meningsfullt. Frågor de har behandlat är bland andra: Vad driver människan till arbete? Var finns arbetsglädjen och arbetslusten idag? Hur tillvaratas människors egna skaparkrafter i det dagliga arbetet? Genom sina intervjuer har de

kunnat se betydelsen av bekräftelse och vikten av att bli synlig och sedd på arbetsplatsen vilket utgör en viktig drivkraft i dagens arbetsliv.

Med denna översikt har vi velat ge en inblick i en del av den litteratur och forskning som finns om död och döda kroppar och om närliggande ämnen.

3. DÖDEN, DESS HISTORIA OCH YRKEN

I detta avsnitt börjar vi med att ta upp historik kring döden och synen på döden. Därefter följer en redogörelse av kroppens väg från död till begravning. Avsnittet avslutas med en beskrivning av dödens yrken.

3.1 Döden i ett historiskt perspektiv

På 1100-1200-talet underkastade sig människan döden som en av släktens grundläggande lagar. Människan hade ingen tanke på att vara sig dra sig undan döden eller förhärliga den. Döden accepterades helt enkelt. Högtidlighet fanns runt död och begravning för att framhålla betydelsen av de stora omvälvande etapper som varje liv måste genomgå. Under medeltiden hade man den föreställningen att människan skulle stå till svars för sitt liv. Alla skulle dömas och på den yttersta dagen antingen komma till himlen eller till helvetet. Döden var något naturligt och accepterat som en del i vardagen. Detta gjorde att man hade god tid på sig att acceptera döden. Runt den döendes dödsbädd samlades familjen, släkten, vännerna och grannarna för att hjälpa till med bestyren kring hädanfärden. Deras uppgifter var att göra den döde väl förberedd inför den vidare färden. Från och med 1700-talet började västerlandets befolkning se en ny innebörd i döden. Den förhärligades, dramatiserades, gjordes uppseendeväckande och fängslande. Dock var det inte sin egen död man talade om och romantiserade utan framför allt den andres död. Efter mitten av 1800-talet började döden bli en privat och individuell angelägenhet. Istället för kollektivt engagemang med släkt och vänner innebar döendet isolering och ensamhet. Förändringarna var en social konsekvens av industrisamhällets processer och de nya borgerliga värderingarna. Den borgerliga synen med anständighet, renlighet och bandläggande av känslor påverkade synen på döendet. Detta

visade sig i att den döendes känslor tonades ner och den sörjande skulle lägga band på sina känslor. Det blev mindre vanligt att gå på begravingar. Det blev färre besök på kyrkogården och det blev vanligare med kremering. Det passade sig inte heller att ha en döende i hemmet med allt vad det innebar av personlig skötsel. Att sköta en döende människa i hemmet krånglade också till de anhörigas arbetsliv och hushåll och för många familjer var öppnandet av sjukhuset för de döende ett sätt att slippa detta. Döden fick inte längre någon plats i hemmet utan är något som speciella yrkesgrupper tar sig an (Aries 1978). Denna föreställning har fortsatt under 1900-talet. Allt färre dog i hemmet och allt fler människor dog på sjukhusen. Den moderna döden är privat och mer eller mindre tabubelagd, något man helst inte pratar om eller visar upp. Det senaste decenniet har dock skett en förskjutning av dödsplats från sjukhus till särskilda boendeformer och det egna hemmet, detta på grund av nedläggning av sjukhusplatser och den palliativa hemsjukvårdens framväxt. Döden och omhändertagandet av döda är inte längre något som sker i hemmet. Det är nu speciella yrkesgrupper som tar hand om den döda kroppen (SOU 2000:6).

3.2 Kroppens väg från död till begravning

Enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:763 HSL) ingår det i hälso- och sjukvårdens ansvar att ta hand om avlidna. Det ansvaret har alla vårdgivare och samma regler gäller oberoende av platsen för ett dödsfall. När någon avlidit i hemmet är det inte bråttom. Kroppen kan förvaras hemma till dess att en läkare kommit för att fastställa att personen dött. Han skriver ett dödsbevis och intyg om dödsorsak. Är det en naturlig död ska polis ej tillkallas. I detta skede kan de anhöriga kontakta en begravningsbyrå angående hämtning av den avlidne och beställa tid för vidare kontakter angående begravning mm. Om en person avlider på sjukhus eller förs dit i anslutning till dödsfallet eller är inskriven i den sjukhusanslutna hemsjukvården är det sjukhusets ansvar att skriva ut dödsbevis och intyg om dödsorsak. Obduktion kan i vissa fall behöva göras för att exempelvis dödsorsaken ska kunna fastställas. Obduktion betyder egentligen att tillsluta eller lägga igen. Vid en klinisk obduktion studeras kroppens delar noggrant i syfte att identifiera förändringar i organ och vävnader orsakade av sjukdom eller skada. Anledning till att man utför obduktioner kan vara flera. Det kan vara att utröna dödsorsaken, ge svar på frågor om hur medicinska behandlingar påverkat kroppen eller jämföra med diagnoser ställda i livstiden (SOU 1992:16). Blir obduktion aktuell skall de närstående med vissa undantag ge samtycke. Undantag kan vara då ett brott misstänks.

Läkaren ansvarar för att dödsbeviset lämnas till skattemyndigheten senast första vardagen efter dödsfallet konstaterats. Skattemyndigheten utfärdar då intyg för jordbegravning eller kremering samt gravsättning. Till skattemyndigheten ringer den som ordnar med begravningen och får dessa intyg. Nu kan kroppen lämnas ut för att bisättas och begravas. Med bisättning avses att flytta den avlidne, då stoftet är svept och lagt i sin kista, från ett bårhus till ett gravkapell eller kyrka i avvaktan på begravning (Reimersson 1995).

Hälso- och sjukvårdens ansvar upphör när kroppen hämtats för bisättning. Nu tar kyrkogårdsmyndigheten, där begravningen ska ske, över ansvaret för kroppen, stoftet i sin kista. Stoff är den sakrala, heliga, benämningen på lik. Man talar om stoftet efter den döde (ibid.).

Begravningen består för det mesta av flera led; bisättning, begravningsgudstjänst eller högtidlig akt och gravsättning. Med gravsättning menas att stoft eller aska överlämnas till jord eller vatten. Det är att placera kistan med den döda kroppen i den beställda graven eller urnan med askan på dess bestämda plats; i grav, eller i nisch, i urnmur utomhus eller inomhus eller i ett kolumbarium. Det är också att gräva ner askan i minneslund eller att strö ut den i minneslund eller att, efter särskilt tillstånd, sprida askan i havet eller naturen (ibid.).

Ibland kremeras stoftet före gravsättning. Kremering är förbränning av stoft till aska i krematorium (Reimersson 1995). Askan kan grävas ner eller strös ut i minneslund eller med länsstyrelsens tillstånd på en plats som inte är begravningsplats. Lagstiftningen innehåller inte några regler som rör den ceremoniella delen av begravningen. Begravningslagen (1990: 1144 med ändringar t o m 2000:1186) reglerar bl.a. frågor som rör vem som ska ha ansvaret för krematorier och begravningsplatser, avgifter samt ramor för kremering och gravsättning. Den säger däremot ingenting om begravningsens innehåll. Hur vi väljer att ta det sista avskedet av de döda är en helt privat angelägenhet. De närstående kan ta avsked i kyrka, kapell, församlingssal eller annan lokal eller plats inomhus eller utomhus. Man kan också välja att ta avsked i hemmet (SOU 2000:6).

3.3 Dödens yrken

Då en människa dör är det åtskilliga yrkesgrupper som kommer att involveras. Vårt syfte med uppsatsen är att ta reda på vad några av dessa yrkens utövare upplever angående yrkenas innehåll och drivkrafter. Yrkena är följande: präst, diakonissa på sjukhus, obduktionstekniker, undersköterska, sjuksköterska, läkare, krematorietekniker, kyrkovaktmästare, begravningsentreprenörer och jurist på begravningsbyrå. Nedan följer en presentation av respektive yrkesutövares arbetsuppgifter. Vi redovisar dem i den följd som kroppen vanligen går, från dödsögonblicket till begravningen.

De flesta personer avlider idag på sjukhus, ca 42 % av dem som dör (SOU 2000:6). På vårt undersökta sjukhus finns en palliativ vårdavdelning. Den är uppbyggd så att personalen jobbar både inne på vårdavdelningen och ute i hemsjukvård (LAH). På detta sätt kan personalen följa patienten både när de är inlagda och är hemma med sjukvårdens hjälp. Patienterna slipper även att gå via akuten när de behövs läggas in utan kan komma direkt till den palliativa avdelningen där de alltid får träffa samma läkare och personal. På samma sjukhus finns en blodcanceravdelning, där är en våra informanter arbetar. På avdelningen finns många patienter inlagda som befinner sig i slutstadiet av sin sjukdom och som snart ska gå bort. Vårdpersonalen på våra undersökta avdelningar består av läkare, sjuksköterskor och undersköterskor. Personalen har mångskiftande arbetsuppgifter men nedan följer en beskrivning av de arbetsuppgifter som förekommer efter ett dödsfall inträffat. Sjuksköterskan på canceravdelningen beskriver sina arbetsuppgifter kring ett dödsfall:

Precis efter dödsfallet, om anhöriga är där, såär man med ju dem sålänge de vill. En del har inte hunnit dit eller vill inte vara där, sådem ringer man efter såde kan komma senare. Den avlidne är alltid kvar sålänge de anhöriga vill titta påden. Det får ta den tid det tar och jag är alltid med dem. Det kan röra sig om tio minuter efter dödsfallet eller upp till flera timmar. Sedan erbjuder vi dem samtal efteråt om de vill. Rent praktiskt såtvättar vi den avlidne, bäddar och gör rent. Ser till att det är fint i rummet och plockar ihop patientens saker. Vi tänder även ljus. Praktiskt kan vi ordna en präst eller diakonissa om de vill. Vi ger även de anhöriga information om att ringa begravningsbyrå.

Undersköterskan gör i stort sett samma sak som sjuksköterskan förutom att de inte ringer anhöriga eller har samtal efteråt. Vid ett dödsfall ska en läkare rent medicinskt konstatera dödsfallet. Läkaren ska även utfärda ett dödsbevis och ett intyg om dödsorsak. Dödsbeviset ska skickas till skattemyndigheterna som utfärdar ett intyg om att stoftet får gravsättas eller kremeras. Den läkaren vi intervjuade berättade att hans arbetstuppgifter vid ett dödsfall också består i att stötta både anhöriga och personalen på den palliativa avdelningen som berörs av dödsfallet. Speciellt viktigt tycker han det är att stötta personalen om dödsfallet har hänt i hemmet hos en patient. Läkaren säger:

Jag lyssnar in de anhöriga och ser om de har några speciella behov. Min personal försöker jag stötta personligen, speciellt när dödsfallet har hänt hemma hos en patient. Vi brukar ha en form av spegling. Oftast sker detta i bilen påvägen hem från den dödes hem. Jag stämmer av sådet känns okey.

På vårt undersökta sjukhus finns en diakonissa, som personal och patienter eller anhöriga kan kontakta om de behöver. Diakonissan är en del av Sjukhuskyrkan där också två präster arbetar varav en från Svenska kyrkan och en från frikyrkan. Diakonissans arbetsområde är sjukhuset. Hennes arbetsuppgifter efter ett dödsfall består av samtal med anhöriga och personal samt att hjälpa till vid visningar av avlidna nere i bårhuset. Visningarna kan vara både vid akuta dödsfall och förväntade. Hon stöttar och hjälper de anhöriga och om de vill så kan de ha en andakt eller be en bön tillsammans efter visningen av den avlidne.

Efter ett dödsfall finns möjligheten att kroppen obduceras men långt ifrån alla avlidna obduceras. Men om dödsorsaken är okänd eller ytterligare kunskap behövs kan en klinisk obduktion genomgå, såvida inte den avlidne eller närmast anhöriga motsätter sig det. Detta regleras i obduktionslagen 1995:832. (SOU 2000:6). De som arbetar på patologiska avdelningen på vårt undersökta sjukhus är 7 obducenter och två obduktionstekniker. Obducenternas uppgifter är att obducera, titta på patologprov och undersöka fryssnitt från misstänkta cancerfall under operation. En obduktionstekniker obducerar vid okomplicerade dödsfall, gör rent de avlidna och iordningställer för både visning och kistläggning. Ibland ordnar de och är med på visningar av den döde för anhöriga. Obduktionsteknikern har även visningar för läkare. Arbetsuppgifterna består också i att ha kundkontakt med polis, ambulans, anhöriga, vårdpersonal och skattemyndigheter. På patologen på vårt undersökta sjukhus tar de

emot döda både från sjukhuset och utifrån. I anslutning till patologen finns bårhuset där de avlidna förvaras i kylrum.

Nästa händer som tar över den döde är begravningsentreprenören. På bårhuset sveper och kistlägger begravningsentreprenören den avlidne. En person med denna titel arbetar på begravningsbyrå. Det finns både kooperativa som FONUS och privata byråer som kan tillhöra SBF (Sveriges Begravningsbyråers Förbund). Yrket har funnits i cirka 100 år och har under denna period utvecklats från ett rent försäljaryrke till att bli ett yrke mer inriktat på tjänster och service (Davidsson Bremborg 2002). En begravningsentreprenörs arbetsuppgifter består i både arbete med den döde och arbete med efterlevande, anhöriga. Begravningsentreprenören gör i stort sett allt som rör sig kring ett dödsfall. De sveper och kistlägger den döde på bårhuset eller i hemmet. Har hand om transporten av den avlidna till exempel från hemmet till bårhuset eller till begravningen. Efter ett dödsfall får begravningsbyrån oftast ett telefonsamtal från någon anhörig. Under detta samtalt bestämmer de vidare och diskuterar hur allt ska bli med nya samtal och kontakter. Våra informanter gör ofta hembesök istället för att de anhöriga ska komma till kontoret. Då går de igenom om det finns önskemål från den avlidne om begravning. Annars får de efterlevande avgöra önskemålen. Begravningsentreprenörerna tar även hand om beställningar av begravningstider i kyrkor och kapell, minnesstunder med förtäring, bokar och beställer förtäring, blomsterarrangemang, dödsannonser, musikarrangemang och gravstenar. På våra undersökta begravningsbyråer finns det inte bara hjälp att få runt själva dödsfallet och begravningen, det finns också en juridisk rådgivare som hjälper till med bouppteckningar, testamenten, samboavtal och efterlevandeskydd. En begravningsentreprenör beskriver verksamheten: *”Vi försöker vara ett heltäckande koncept”*.

Flertalet begravningar i Sverige sker i enlighet med Svenska Kyrkans tradition och ritual (Sveriges Begravningsbyråers Förbund 1997). I de flesta fall föregås begravningen av samtal mellan präst och anhöriga. Samtalet kan äga rum antingen hemma hos de anhöriga eller på pastorsexpeditionen. I dag saknar många präster vardaglig kontakt med den församlingsbo de ska begrava. Detta gör att prästen i begravningssamtalet vill skapa sig en uppfattning om den döde och de anhöriga och om familje- och släktrationer. Under samtalet diskuteras den avlidnes och anhörigas önskemål inför begravningen. Det kan vara exempelvis speciella psalmer eller texter. Begravningsgudstjänst enligt Svenska Kyrkans ordning medger utrymme för vissa variationer samtidigt måste man acceptera att det inte går att göra vilka ändringar

som helst. Eftersom man valt att följa en av kyrkan fastställd ritual. Det är tjänstgörande präst som är ansvarig för begravningsgudstjänstens innehåll och utförande (Åkesson 1997).

Den som ordnar de praktiska delarna i kyrkan både före, under och efter begravningsgudstjänsten är kyrkovaktmästaren. Det är exempelvis vaktmästaren som ansvarar för att kistan bärs in i kyrkan, ljudinställningen på högtalarna är korrekt och kollar ljusinställningen. Han finns tillhands i bakgrunden under begravningsgudstjänsten. Vaktmästaren jobbar sällan handgripligen med den döde utan ordnar mer praktiskt runt omkring. Undantag är dock då krematorieteknikern behöver hjälp. Då finns vaktmästaren tillhands att hjälpa honom.

När begravningsgudstjänsten är slut förs kistan med stoftet till begravningsplatsen, vid jordbegravning, eller till krematoriet, vid kremering. Gravsättning av urnan brukar kunna ske en till två veckor senare men det går att vänta upp till ett år. Kremering har under de senare ökat och är betydligt vanligare än jordbegravning (Åhrén Snickare 2002). Kremering introducerades i slutet av 1800-talet och sågs då som renare än jordbegravning. Sjukdomar härjade och kremering var ett nytt sätt att undkomma spridning av sjukdomar. Idag finns det andra anledningar till valet mellan kremering och kistbegravning. Det kan vara exempelvis tradition på orten, samfundstradition och hur tidigare släktingar gravsatts, liksom praktiska aspekter och ekonomiska skäl (Davidsson Bremborg 2002). En krematorietekniker sköter kremeringen; både praktiskt och administrativt, har anhörigkontakt före och efter kremeringen, lämnar ut urnor, är ibland med vid visningar av den döde, har hand om kistmottagning och förvaring av kistorna med stoftet i och tar emot studiebesök.

4. RESULTAT

Vår utgångspunkt inför intervjuerna var att beskriva och analysera yrkesutövarnas upplevelser av arbetets innehåll och drivkrafter. De yrken som avses är följande: präst, diakonissa på sjukhus, obduktionstekniker, undersköterska, sjuksköterska, läkare, krematorietekniker, kyrkovaktmästare, begravningsentreprenörer och jurist på begravningsbyrå. I analysen av det empiriska materialet utgår vi från de teman som vi använt oss av under intervjuerna. Våra centrala frågor bildar grund för följande teman: Hur arbetsuppgifterna upplevs av yrkesutövarna, vilka föreställningar som yrkesutövarna upplever att utomstående har om deras yrke, hur rekryteringsläget ser ut i de undersökta yrkena samt varför yrkesutövarna valde yrket och vad som är drivkraften i arbetet? Vi har valt att göra utdrag ur intervjuerna som vi sedan kopplar till tidigare forskning och teori.

4.1 Yrkesutövarnas upplevelser av yrket

Vi funderade mycket kring yrkesutövarnas känslor och tankar kring att arbeta med död och döda och hur de upplevde detta arbete. Under intervjuerna försökte vi ta reda på yrkesutövarnas egna upplevelser av att arbeta med döda. Vi frågade dem om svårigheter och glädjeämnen i deras arbete då de möter döda och sörjande.

Dessa yrkesutövare har en yrkesroll där de arbetar med död och döda kroppar, där det följer med sorg och ledsamheter. Vi bad våra informanter att berätta vad de tyckte och upplevde vara det svåraste i detta arbete.

En undersköterska på en geriatrisk avdelning säger:

På ett sätt är det alltid svårt när någon dör, men man lär sig hur man ska hantera det. Hos oss dör bara gamla och det är en mer naturlig död. Det är inte så konstigt att de dör. Det skulle vara svårare om unga skulle dö här på avdelningen. Då fick jag nog försöka tänka annorlunda. Här är dödsfallen mer väntade, en naturlig del av livet. Det blir mer värdigt och fint.

Här ser vi att undersköterskan skiljer på gamla och unga som dör. När en gammal människa dör ser hon det som naturligt och en del i livets gång. Hon säger sig tänka annorlunda om döden vid ett, vad hon kallar, onaturligt dödsfall t ex unga människor. När barn eller unga dör är det inte någon naturlig del av livet. Det är svårt att sätta in detta i ett större sammanhang och se en mening med det. Det är något som inte ska hända. De har inte levt sitt liv färdigt (Arlebrink 1999). Svårigheten då barn och unga dör är något som samtliga informanter beskrivit vara bland det svåraste i yrket.

Obduktionsteknikern säger:

Egentligen är inget svårast i yrket. Men jobbigast är det dådet handlar om barn. Till exempel ett fall då en flicka blivit mördad. Då satt de anhöriga utanför i tre timmar medan jag gjorde i ordning barnet. Jag var dessutom själv eftersom det var helg. Det kändes inte alls bra att vara själv då Efter det är vi alltid två

Att arbeta med döda barn är något som inte lämnar någon oberörd, även om man har det som yrke och möter det ofta. Barnbegravningarna är de svåraste och jobbigaste och föräldrarna som mist sitt barn behöver särskild tid och omsorg (Åkesson 1997, Davidsson Bremborg 2002, Åhrén Snickare 2002). En annan svårighet som tas upp är då yrkesutövaren kan identifiera sig med de anhöriga eller med den döde. Det kan vara en person i samma ålder som de själva men framförallt om de har barn som är i samma ålder som det avlidna barnet.

En begravningsentreprenör säger:

Det svåraste tycker jag är uppdrag med barn. Det är tungt. Speciellt dådet är barn i ens egna barns ålder. Vi har inget speciellt förhållningssätt vid barnbegravningar men vi ger dem mer tid. Allt går långsammare. Det är en speciell känsla vid barn- och ungdomsbegravningar.

Här kan vi se hur begravningsentreprenören tycker det är speciellt jobbigt när hon kan identifiera sig med de anhöriga till det avlidna barnet. Då är det inte lätt att hålla distansen längre. Yrkesrollen har svårt att vara ett skydd, en fasad, och hennes känslor tar överhand.

En av våra informanter, en sjuksköterska på en canceravdelning, har svårt att finna glädjeämnen i arbetet med döda och döende. Hon menar att hon har tappat förmågan till glädje i arbetet, ser bara de tunga sidorna och känner att hon inte kan tillgodose patienternas önskemål och behov längre. Patienterna på avdelningen ligger ofta inlagda en längre tid och sjuksköterskan får då en relation till både patienten och de anhöriga. Detta gör att sjuksköterskan upplever dödsfallen som mycket sorgliga och tar med sig känslorna kring dödsfallen hem. Sjuksköterskan menar att hon inte längre har den rätta inställningen till sitt arbete. Detta har gjort att hon ska sluta på avdelningen och börja på en annan avdelning. Här kan vi se att glädjen i arbetet inte finns längre, död och sorg har tagit över, vilket gör att sjuksköterskan kommer att byta arbetsplats.

Svårigheter för personal att hålla distans till arbetet vid vissa situationer är något som holländaren Huub Buijssen (1998) tar upp i sin bok *Sjuksköterskans utsatthet*. Han påtalar att en riskfaktor för sjuksköterskan att förlora sin psykiska jämvikt är då hon ser barn som lider och dör, speciellt om barnet är i samma ålder som hennes egna, eller om sjuksköterskan kan identifiera sig med patienten. Han menar att sjuksköterskan då konfronteras med sin egen sårbarhet och dödlighet. Även Åkesson (1997) visar på svårigheter vid identifikation med offret och omhändertagandet av döda barn. Hon beskriver hur obducenter, begravningsentreprenörer och präster känner då de ska ta omhand ett barn som dött. De upplever detta mycket svårt och obducenterna har för vana att den obducent med små barn slipper obducera just barn. Skälet som de angivit till detta är: att möta ett dött barn i samma ålder som de egna är svårt även för en tränad blick.

Här har vi kunnat se vilka svårigheter det finns i att arbeta med död och sorg. Men finns det några glädjeämnen i detta arbete? Vi frågade våra informanter om detta och fick då en bild av att glädjeämnen finns även i yrken som arbetar med död, sorg och ledsamheter. Glädjeämnen i arbetet beskrev de flesta, oavsett yrkeskategori, som alla möten med olika människor och det omväxlande arbetet. Mötet som informanterna avser är mötet med de efterlevande, de anhöriga. Det kan till exempel vara möten i form av kundkontakt på begravningsbyrån, prästen som möter anhöriga i ett begravningsamtal eller krematorieteknikerna som lämnar ut en urna. Samtliga av våra informanter betonar just mötet med de efterlevande och vad de kan göra för dem, som den stora glädjen i deras arbete.

Krematorieteknikern säger:

Det är sorg i detta arbete. Men att kunna hjälpa anhöriga och svara på deras frågor och se hur det ger dem lite glädje i sorgen. Det är det som ger mig glädje. Jag får ibland brev från folk som är nöjda.

En begravningsentreprenör säger:

Jag trivs så otroligt bra med mitt jobb. Jag träffar mycket människor. Många tror att vi bara träffar ledsna människor men så är det ju inte. Vi träffar glada och trevliga människor också. Vi kan sitta och prata i tre timmar på ett besök. Första timmen beställer de begravningen och resten är allmänt. Man får mycket levnadshistorier berättade. Mycket om människors känslor och tankar. Man får vara lite av en psykolog i det här yrket. Ofta är de mycket nöjda då de får sitta ner och prata och jag känner att det hjälper dem vidare i sorgen.

En annan sak som ofta betonas vara glädje i arbetet är de omväxlande arbetsuppgifterna. Samtliga yrken är inga "löpande band jobb" utan är yrken med mångskiftande arbetsuppgifter. Ingen dag är den andra lik och det är variation. När de kommer på morgonen, vet de inte hur dagen ska sluta. För exempelvis diakonissan kan dagen börja med andakt och sluta med ett akut besök på akutmottagningen och för sjuksköterskan kan dagen börja med ett iordningställande av en död patient och sluta med kaffe och tårta från tacksamma anhöriga. Diakonissan beskriver glädjen i sitt arbete: "Mina arbetsuppgifter är väldigt varierande. Jag vet aldrig hur dagen ska sluta då jag kommer hit. Detta och alla fina möten är det som jag tycker om med mitt arbete".

En präst betonar också det omväxlande arbetet som en positiv del i arbetet. Han menar att det är variationen på arbetsuppgifter som gör att han orkar jobba med tunga och svåra saker. Skulle han bara ha jobbat med begravningar så skulle arbetet vara slitigt medan det nu är en spännvidd på arbetsuppgifterna.

Mötet med anhöriga beskrivs av många informanter som glädjen i arbetet. Men detta möte kan också vara väldigt skört. Att möta en person som är i sorg och kanske i chock är svårt. Det gäller att säga rätt saker och på rätt sätt. Anhöriga är i en väldigt känslig situation och kommer ofta ihåg vad de hört under denna tid. Att göra ett misstag glöms oftast aldrig av de

anhöriga (Rådestad 1998). Här gäller det att ha fingertoppskänsla och väga sina ord. Juristen på begravningsbyrån beskriver detta som en ”*smal balansgång där lite kan ge positiv respons men också lite kan ge mycket ovet*”. Medvetenheten om hur viktigt det är att säga rätt saker vid dödsfall och svåra situationer är något som flera informanter uttryckt som viktigt vid möten med anhöriga.

4.2. Andras föreställningar

Yrkesutövarna beskriver gärna sitt yrke som ett serviceyrke som inriktar sig mot de anhöriga mer än ett yrke som riktar sig mot de döda kropparna. Är det så som andra också ser på deras yrke? I litteraturen har vi funnit att andras föreställningar om hur det är att arbeta med död och döda kroppar, ofta är stereotypa bilder av yrkena, en negativ bild. För utomstående med liten erfarenhet av döda kroppar väcker yrken med denna specialitet förundran eller rent av obehag (Åkesson 1997, Davidsson Bremborg 2002, Åhrén Snickare 2002). Vi frågade informanterna vad de upplevde att andra hade för föreställningar om deras yrke.

Då vi frågade informanterna denna fråga fick vi genomgående likartade svar. Det visade sig att omgivningen ofta var förvånad över hur man kunde välja ett yrke med så mycket död och sorg. Omgivningen hade ofta stereotypa föreställningar om yrkena såsom mörkt, dystert och obehagligt. Det ansågs också att yrkena var mycket inriktade på just död och döda kroppar medan yrkesutövarna själva ansåg att de var mer inriktade mot de anhöriga, var mer ett serviceyrke. En begravningsentreprenör berättar:

Svårt att säga vad andra tycker. Men de säger – Hu, vad jobbigt att jobba med ledsna människor. Men såär det ju inte i verkligheten. Men det är förutfattade meningar att vi bara jobbar med tråkigheter. Men vissa familjer ser bara mörker och elände. Men många kan le och skratta lite. Uttrycket säger att sorg och glädje vandrar tillsammans. En del tycker yrket är väldigt intressant och spännande.

Juristen på begravningsbyrån beskriver andras syn på hans val av arbetsplats:

Jurist är av tradition ett statusyrke /.../ Men då man jobbar på en begravningsbyrå finns en tung, dystert och tråkig bild och folk undrar – hur kan du arbeta där?/.../ Då jag bytte från advokatbyrå till FONUS var det många som höjde på ögonbrynen.

Läkaren på palliativ avdelning beskriver hur människor med liten eller ingen erfarenhet av vård ser på hans yrke med skräckblandad förtjusning. Han berättar om att dessa människor har en ambivalent inställning till hans arbete med död och sorg. De är både nyfikna och förskräckta.

Läkaren säger:

De som inte är inom vården får jag en känsla av att de tycker att det är något farligt något som borde vara obehagligt. Men ändå har det en skräckblandad förtjusning. Jag ser en bild framför mig med en bilkrasch utför ett stup och ut hoppar en stuntman med fallskärm. Det är ju inget vi skulle vilja göra egentligen men ändå är nyfikna på Det är en sensationsnyfikenhet.

Vi har kunnat se att andras föreställningar om yrkena väcker frågor. Det verkar finnas en ambivalent inställning till yrkena där folk både förvånas, förundras och förfasas över yrkesvalet och arbetsuppgifterna. Denna ambivalenta inställning till arbete med död är något som Åkesson (1997) också funnit i sina intervjuer med yrkesverksamma såsom, obducenter, präster och begravningsentreprenörer. Hon har också funnit att en erfarenhet som förenar de personer hon intervjuat är att när människor väl kommit över sin förlägenhet inför det faktum att de pratar med en av dessa yrkesutövare, ja då kan samtalen bli långa och frågorna många. Genom att döden är tabubelagd och undanskymd för många så blir mötet med dessa yrkeskårer en skräckblandad förtjusning (ibid.).

Hur kan då andras föreställningar, till yrkena, påverka den yrkesverksamma? En av informanterna, krematorieteknikern, berättar att yrkesvalet påverkat honom i hans sociala situation. Han berättar om utanförskap som han upplever sig fått genom sitt yrke.

I min by håller de lite distans från mig. Många i byn går omvägar runt mig då jag går ut med hunden. Det är ej av rädsla för hunden. Det är ingen som pratar med mig om mitt jobb. Om någon helt okänd pratar med mig vill jag inte säga mitt arbete. Det är lite så där, lite svårt att säga att jag jobbar på krematoriet. Om de verkligen vill veta vad jag arbetar med, ja då blir jag lite skygg. Jag tycker inte man ska vara rädd för krematoriet /.../ Det känns lite som man är en halvbrottsling när man har det här yrket. Ingen vill ju prata med en. Det berör mig inte heller men det känns ibland.

Här upplever krematorietechnikern att hans yrke givit honom ett utanförskap i byn. Han har blivit stämplad som avvikande och folk i byn har svårt att prata och umgås med honom. På grund av de reaktioner han får av andra, om sitt yrke, undviker han att tala om sitt yrke. Han drar sig hellre undan. I litteraturen har vi funnit att fler yrkesutövare som arbetar med döda kan känna ett utanförskap. Davidsson Bremborg (2002) skriver om utanförskap och stigmatisering på grund av yrkesvalet. Hon berättar om begravningsentreprenörer och menar att deras yrke kan kallas för en stigmatiserad expert. I detta lägger hon att andras föreställningar om begravningsentreprenören gör att begravningsentreprenören känner ett utanförskap genom sitt yrke. Det är alltså inte yrket i sig som är negativt utan det är i relation till andra som yrkestillhörigheten blir negativ. Det är därför man inte alltid vill berätta vilket yrke man har. Davidsson Bremborg menar att stigma är ett yrkesstigma och kopplar detta till Goffmans teori om stigma. Erving Goffman (1922-82) var en amerikansk sociolog som ägnade stor del av sin forskning åt dem som var annorlunda, de som avvek från "det normala". Stigmat står för en egenskap, sedd i vid mening eller social identitet som andra anser inte vara önskvärd. Stigmat gör att individen hamnar utanför en grupp. Men det handlar inte om själva egenskapen utan om relationen till andra. Den som är utanför, har ett stigma, upplever att det finns ett gap mellan den identitet som man själv anser sig ha, den faktiska sociala identiteten och den som andra tycker att man har, den tillskrivna sociala identiteten. Denna är då negativ i umgänget med andra (Goffman 1971). I likhet med vad Davidsson Bremborg kommit fram till, angående begravningsentreprenörers känsla av utanförskap genom sitt yrke, ser vi denna tendens finns hos en del av våra informanter.

Ett sätt att aktivt bli av med stigmatisering av yrket är att upplysa allmänheten om vad man gör på arbetet. Försök att förändra synen på begravningsentreprenörernas arbete är något som sker i hela Sverige. Genom att visa upp en positiv bild av yrket hoppas man på att förändra de eventuella negativa föreställningarna om yrket. Detta sker då i form av föreläsningar, studiebesök och inbjudan från organisationer (Davidsson Bremborg 2002).

Att upplysa om sitt yrke är det flera av våra informanter som berättat om och poängterat som viktigt. De vill få bort stämpeln av ett arbete i skymundan med död och sorg. Exempel på arbete som görs för att förebygga utanförskap och upplysa om arbetet är studiebesök och öppet hus. Detta visar sig ha gett resultat. En av informanterna, obduktionsteknikern, berättar: *"Förr kunde jag knappt säga mitt yrke på grund av andras reaktioner. Men nu är det mer*

upplyst och folk har blivit mer medvetna om mina arbetsuppgifter". Han berättar att han aktivt upplyser om sitt yrke. Han har exempelvis studiebesök från olika skolor. Andra som också tar emot studiebesök är krematoriet, begravningsbyrån och kyrkan. Begravningsentreprenörerna blir också ibland tillfrågade av vårdskolorna och kommunens omsorgsförvaltning att hålla föredrag.

4.3 Rekryteringsläget

Både genom litteraturen (Åkesson 1997, Davidsson Bremborg 2002, Åhrén Snickare 2002) och genom våra intervjuer kan vi se att allmänheten ofta har en negativ föreställning till yrken där man arbetar med döda. De tror att de bara arbetar med död och sorg och ledsna människor. Enligt andras syn verkar det inte vara några drömyrken. Det borde vara svårt att locka folk till dessa yrken om man ser till allmänhetens syn på yrkena. Hur får man då folk till att arbeta i dessa yrken? Hur ser rekryteringsläget ut? För att få svar på dessa frågor har vi kontaktat Svenska Kommunal Arbetarförbundet, personalansvarig på FONUS, egna företagare inom begravningsbyråbranschen, arbetsförmedlingens hemsida, klinikchef på sjukhus samt yrkesverksamma inom respektive undersökta yrkesgrupper.

Vad vi funnit är att det inte är svårt att rekrytera personal till palliativ vård med undantag av läkare på palliativ avdelning. Klinikchefen menar att detta inte är någon ny företeelse. Det har varit svårt att rekrytera läkare dit under många år. Anledningen tror han är att intresset för palliativ vård inte är så stor bland läkare. Däremot säger han att det inte är svårt att få sjuksköterskor och undersköterskor till avdelningen. De flesta som söker till avdelningen söker sig aktivt dit och vill arbeta med palliativ vård. De som arbetar på denna avdelning har inga speciella förmåner utan lockas dit av eget intresse och ett integrerat arbetssätt med arbete både inne på avdelningen och ute i hemsjukvården. Det satsas också mycket på utbildning för personalen. När det gäller rekryteringsläget för obduktionstekniker pratade vi med Kommunal och de svarade oss att även här fanns inga problem att rekrytera. De berättar vidare att förr var det vaktmästaren på sjukhuset som vanligtvis gick över och blev obduktionstekniker medan det idag finns en ettårig gymnasieutbildning i Malmö som utbildar obduktionstekniker. I denna utbildning ingår praktik och på vår undersökta patologiavdelning har ett vikariat tillsatts med en elev som har gjort sin praktik där. Lönebilderna för läkare är från ca 25 000 kr/mån och uppåt. Sjuksköterskornas lön är från cirka 18 000 kr/mån och uppåt..

Undersköterskan och obduktionsteknikern har ca 16-17 000 kr/mån (Arbetsförmedlingens hemsida: www.ams.se).

Personalansvarig på FONUS berättar hur rekryteringsläget ser ut för den kooperativa begravningsbranschen. Han berättar att de annonserar ut tjänsterna i lokaltidningar och på arbetsförmedlingen men behöver ej annonsera i de större tidningarna då de får tillräckligt med sökande ändå. Han ger exempel på en tjänst i Borlänge som begravningsrepresentant där det var 30-40 sökande. Han fortsätter berätta att lönen inte är hög utan ligger på ungefär 16 000 - 17 000 kr/mån. Vidare menar han att de som är anställda oftast stannar kvar och trivs på sin arbetsplats. Ofta jobbar de där till pensionen.

På en privat begravningsbyrå berättar chefen att det inte är svårt att få tag på personal. De har endast behövt annonsera en gång, efter en jurist. Men att rekrytera en jurist var inte heller några problem. Det fanns många sökande till tjänsten. Den övriga personalen är handplockad av ägarna och har ej behövt annonsera efter i tidningen. Begravningsbyrån ägs av två syskon som har ärvt den av sin far. En stor del av personalen där består av släktingar och vänner till familjen.

Diakonissan på sjukhuset berättar att det inom kyrkan och sjukhuskyrkan inte finns några rekryteringsproblem. Dock kan det finnas problem att rekrytera präster till glesbygden. Rekryteringen sker genom annonser eller internrekrytering. Svenska Kommunalarbetsförbundet säger vid vår förfrågan om rekryteringsläget för kyrkogårdsförvaltningen att det är lätt att få tag på personal. Det behövs inga extra förmåner gentemot de andra inom kommunal med liknande arbeten t ex parkförvaltningen för att locka folk till tjänsterna. Vi har även undersökt löneläget och funnit följande: lönerna i kyrkan är för vaktmästare ca 17 000 kr/mån, krematorietekniker ca 19 000 kr/mån, sjukhusdiakon ca 20 000 kr/mån och komminister ca 24- 25 000 kr/månad (SKTF tidningen nr 8 2003).

4.4 Anledningen till yrkesvalet och drivkraften i yrket.

Andras föreställningar om våra undersökta yrken har visat sig vara ganska dystra. Folk i allmänhet tror att yrkesutövarna enbart jobbar med sorg och elände. Med denna bakgrund blev vi nyfikna på varför våra informanter gjort sina yrkesval. Vilka anledningar finns till

yrkesvalet? Vidare har vi kunnat finna att lönen inte är den bästa och att speciella löneförmåner eller ”morötter” finns. Ändå verkar folk söka jobben och dessutom trivs och stannar kvar på sina arbetsplatser. Vad är det egentligen som driver våra informanter i deras yrken? Vad är drivkraften?

Anledningarna till yrkesvalet är olika från person till person men vi har kunnat urskilja tre olika sätt att komma in i yrket: aktivt valt yrket, slumpen och arvet. Juristen på begravningsbyrån sökte sig aktivt till begravningsbyrån från en advokatfirma. Han var mer intresserad av vad han kallar ett ”serviceyrke” än ett advokatjobb. Han säger: *”Jag är en servicemänniska och vill kombinera juridik och service, då finns det inte så många andra yrken att välja på”*. Läkaren på palliativ avdelning berättar att han valde den palliativa vården som specialitet för att han ville ha helhetsvården, med både patienter och anhöriga, och inte bara en snabb diagnos. Han sökte själv till avdelningen och har varit där i 22 år. Sjuksköterskan på canceravdelningen valde sitt yrke på grund av att hon ville jobba med människor. Hon hade tidigare arbetat som undersköterska och trivdes bra med det. Undersköterskans yrkesval beror också på att hon vill jobba med människor. Hon har aktivt sökt sitt jobb och har jobbat där i 17 år. Andra som gjort ett aktivt val då det gäller yrket är prästerna, diakonissan och kyrkovaktmästaren. Här ligger tron på Gud som en grund, den kristna tron. Dock hade yrkesvalet inte varit en självklarhet från början. Kyrkovaktmästaren visste att han ville jobba inom kyrkan men inte riktigt med vad och de båda prästerna berättar att de haft ett flertal yrken innan de gjorde valet att bli präst. Den ena prästen har arbetat som t ex busschaufför och biträde i vården. Diakonissan berättar också att hon haft andra yrken innan detta. Hon har varit både kyrkomusiker och lärare.

Här kan vi se att informanterna gjort ett aktivt yrkesval. De har vetat vad de velat och sökt en utbildning och ett yrke. Men alla har inte sökt sitt yrke aktivt utan hamnat där av en slump. Obduktionsteknikern säger:

Av en slump, som alla andra i det här yrket. Det är ju ingen som söker ett sådant här yrke. Jag jobbade som vaktmästare tidigare. Jag körde dåbland annat ner de avlidna till obduktion och lärde känna personalen där då Och så fick jag reda på att det fanns ett vikariat.

Även krematorieteknikern berättar att han hamnat i yrket av en slump. Efter att ha varit på sjön, i byggbranschen och det fanns risk för att bli arbetslös från bygget började han på kyrkogården som vaktmästare. Efter ett tag började han hjälpa till på krematoriet halvtid och då det fanns möjlighet för ett vikariat där på heltid så tog han det. Detta mynnade ut i en fast tjänst. Också en begravningsentreprenör berättar om att hennes yrkesval kom sig av en slump. Hon hade tidigare haft en körskola och fick en förfrågan från FONUS om hon kunde tänka sig arbeta där. Hon tackade ja, och så kom hon in i yrket.

Slumpen som inkörsport till ett yrke finns även nämnt i litteraturen. Åkesson (1997) menar att det är vanligt att hamna i ett yrke av en slump. Ett annat sätt hon tar upp att börja i ett yrke är att ärva ett yrke. Här visar hon hur begravningsentreprenör på privata begravningsbyråer många gånger har ärvt sitt yrke. Detta är något vi också funnit genom våra intervjuer. Båda de privata begravningsentreprenörerna berättar att deras företag har gått i arv. De har båda tagit över företagen från sina pappor. På den ena begravningsbyrån arbetade både make, maka och dotter tillsammans och på den andra begravningsbyrån äger två syskon byrån och deras respektive arbetar också där.

Här har vi kunnat se hur våra informanter kommit in i yrket antingen genom aktivt val, slump eller arv. Men vad är det som får dem att stanna i sina yrken? Vad är drivkraften?

Då Keller och Wallin (2000) gjorde sin studie om olika yrkens drivkrafter kom de fram till att oavsett verksamhet, utbildning, ålder, kön och kulturell bakgrund så fanns samma drivkrafter hos människorna. De fann att det som driver många i arbetet är att bli sedd och bekräftad och få uppskattning för sina arbetsinsatser men även lojalitet till tredje part, det vill säga att "tjäna" någon annan. Gemensamt för deras informanter var längtan efter att göra det goda arbetet.

Att göra ett bra arbete är något som sjuksköterskan på canceravdelningen tar upp som en drivkraft i arbetet. Hon säger: "*Att göra ett bra jobb och vara duktig på det jag gör. Försöka tillgodose patienternas behov så mycket som möjligt*". Undersköterskan berättar om sin drivkraft: "*Det bästa med arbetet är när man kan göra någon glad /.../ jag känner en inre tillfredsställelse med att kunna hjälpa en annan människa som inte kan. Då känner jag att jag utträttat något*". Belöningen för ett gott arbete är tacksamhet. Det kan vara tacksamhet i form av en inre tillfredsställelse men det kan också vara respons och tacksamhet i form av ord,

gester eller gåvor. Responsen kan komma från olika håll. Det kan exempelvis vara från arbetskamrater eller anhöriga.

En begravningsentreprenör säger:

Att få möta tacksamhet, många anhöriga är så otroligt tacksamma att vi hjälpt dem med begravningarna. De kanske inte är tacksamma direkt efter begravningen, ibland är de till och med aggressiva. Men efter ett tag, kanske upp till ett år, är de ofta tacksamma. Ibland kommer de med en blomma.

Vaktmästaren på kyrkogården berättar vad som är hans drivkraft i arbetet:

Vi har mycket bra arbetsgemenskap. Jag känner att jag får igen något i arbetet. Känner mig behövd och det är roligt att kunna hjälpa till. Mitt arbete känns meningsfullt till exempel vid begravningar. Att kunna hjälpa anhöriga såde känner att den döde får ett så fint och värdigt slut. Jag tror det hjälper till i sorgearbetet.

Tacksamhet är något som de flesta av informanterna uppger som en stor glädje och drivkraft i arbetet. Detta är något som helt ligger i linje med resultaten från andra studier och avhandlingar. Davidsson Bremborg (2002) har kommit fram till, i sin avhandling om begravningsentreprenörernas arbete, att tacksamhet är det som väger upp arbetets tunga sidor, och som ger arbetsglädje. Åkesson (1997) har i sin studie om döda kroppar och hur vi i Sverige hanterar dessa, kommit fram till att obducenter och begravningsentreprenörer upplever att yrkets stora belöning ligger i tacksamhet från de sörjande. Genom att tjäna de anhöriga i sorgen får de belöning i form av tacksamhet.

Drivkraften kan också vara att möta utmaningar, och klara av dem, lösa problem och få bekräftelse på detta. Läkaren säger:

Det saknas handbok här för hur vi ska bedriva vården. Det är utmaningarna här som driver mig. Och så är det alla möten, diskussioner och värderingar/.../. Det är också bekräftelse som är en drivkraft. En form av inre bekräftelse då man lyckats med en utmaning. Det ger mycket tillbaka.

Inom kyrkan är drivkraften inte bara den mänskliga kontakten utan också kontakten med Gud. En präst beskriver sin drivkraft i yrket som att hans drivkraft helt klart är Gud. Utan en förankring i Gudstron skulle han inte orka arbeta vidare. Han menar då inte bara arbetet med sörjande utan även annat. Förutom gudstron är det de spännande mötena med människor samt utmaningarna som driver honom i hans arbete. Utmaningarna består bland annat i att få en levande och aktiv församling. Även diakonissan anger gudstron som den starkaste drivkraften i yrket. Hon ser Guds närvaro i mötena med människorna och det gör att hennes arbete känns meningsfullt.

Genom att göra ett bra arbete, möta utmaningar, tjäna andra och få tacksamhet och bekräftelse på det arbete man gjort får man en inre tillfredsställelse. Enligt den amerikanske socialpsykologen Abraham Maslow (1908-1970) har alla människor vissa behov för att må bra och få en inre tillfredsställelse. Maslow delade in människans behov i fyra steg, i hierarkisk ordningsföljd, där de grundläggande behoven ligger i botten och de självförverkligande i toppen. Genom arbete kan alla dessa behov tillfredsställas. Arbete genererar lön så man kan handla mat och betala hyra (steg 1). Det sociala behovet i form av kontakt med andra och tillhörighet i grupp fås också genom arbetet (steg 2). Prestationsbehov och behov av självförverkligande (steg 3 och 4) tillgodoses då man i arbetet exempelvis får bekräftelse på det man gör och får vara skapande, uttrycka sig själv och lösa problem. Enligt Maslow motiverar behoven människan att gå till arbetet där de får sina behov tillfredsställda. På detta sätt blir tillfredsställelsen av egna behov en drivkraft i yrket (Jerlang mfl 2001). Sett ur det här perspektivet kan drivkraften i våra informanternas yrken vara att yrkesutövarna får sina behov tillfredsställda i form av lön, grupptillhörighet, bekräftelse, tacksamhet och självförverkligande.

5. AVSLUTNING

5.1 Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att beskriva och analysera yrkesutövares upplevelser av arbetets innehåll och drivkrafter. De yrkesutövare som avses i uppsatsen hanterar alla döda människor i sitt arbete. Våra centrala frågeställningar är; Hur upplevs arbetsuppgifterna av yrkesutövarna? Vilka föreställningar upplever yrkesutövarna att utomstående har om deras yrke? Hur ser rekryteringsläget ut i de undersökta yrkena? Varför valdes yrket och vad är drivkraften i arbetet? Vi har använt oss av kvalitativa intervjuer med 13 yrkesutövare som arbetar med död och döda kroppar. Svårigheterna upplevs i huvudsak som arbetet med döda barn medan glädjen uppges vara möten med de efterlevande, och vad de kan göra för dem, samt det omväxlande arbetet. Yrkesutövarna upplever att andras föreställningar om deras yrken ofta är mörk och dyster men samtidigt finns en nyfikenhet kring yrkena. Rekryteringsläget är positivt, det är inte svårt att få folk till yrkena. Anledningarna till informanternas yrkesval var aktivt val, slumpen eller arv. Drivkrafterna i yrkena beskrivs som att göra ett gott arbete, anta utmaningar, få tacksamhet och bekräftelse och att hjälpa folk i sorgen. För dem som jobbade inom kyrkan är Gud den stora drivkraften.

5.2 Slutdiskussion

Att arbeta med den här uppsatsen har varit mycket givande och spännande. Det har gett oss massor med ny kunskap, gett oss möjligheten att se en, för oss, ny sida av verkligheten och vi har fått andra perspektiv och föreställningar till de undersökta yrkena. Det har faktiskt varit riktigt roligt att arbeta med denna uppsats. Det låter kanske konstigt med tanke på det ämne vi har men så är det. Innan vi började uppsatsskrivandet kände vi av den ambivalens som finns inför ämnet (Åkesson 1997). Den ambivalens som några av våra informanter beskriver som en skräckblandad förtjusning och som ser yrkena som mycket mörka och dystra men samtidigt som något spännande som man vill veta mer om. Hur andra ser på informanternas yrken har upptagit en stor del av våra diskussioner inbördes. Vi har nämligen upplevt precis det samma som de talar om då det gäller vårt val av uppsatsämne. Informanterna kände att de blev ifrågasatta beträffande hur de kunde jobba med ett yrke med så mycket död och sorg och

hur kan man finna glädje i det. De kände till och med att de ibland hade svårt att berätta vilket yrke de hade för att slippa konsekvenserna. Det blir en form av stigmatiseringen, ett yrkesstigma som beror på yrkesrollen och inte personen (Goffman, 1971). I början av vårt uppsatsskrivande talade vi gärna om för allmänheten vad vi skrev om för ämne, att ha döden som yrke. Men efter hand har vi lugnat oss med det. Detta på grund av de reaktioner vi mött. Det kunde vara uttalande som: får ni inte välja ämne själva? Hur kan ni välja ett så tungt och dystert ämne? Vad är det med er, varför är döden så intressant? Efter ett tag insåg vi att det faktiskt är lättare att säga att vi skriver en uppsats om yrkens upplevelser och drivkrafter och inte specificera vilka yrken vi studerar.

En annan sak som vi noterat under resans gång är att det faktiskt finns glädje i att arbeta med död och sorg och att man mycket väl kan trivas i ett sådant yrke. De flesta av våra informanter har talat mycket om glädje och har varit mycket positiva som människor. De har heller inte förringat det svåra i yrkena men de har lyckats balansera det svåra och det roliga i yrkena och fått det roliga, godbitarna i yrket, att väga över.

Med tanke på andras syn om yrkena hade vi väntat oss att rekryteringsläget i yrkena skulle se ganska dystra ut. Vem skulle vilja ha ett yrke som anses vara dystert och sorgligt? Finns det verkligen sökande till tjänster på begravningsbyrå, kyrkogården och krematoriet t ex? Här kom en stor överraskning för oss. Inte inom något av de undersökta yrkena, förutom läkarens, är det svårt att rekrytera folk. Det finns mycket sökande till tjänsterna och inom begravningsbranschen behöver man oftast inte ens annonsera utan handplockar sin personal bland vänner, släktingar och bekanta (Åkesson 1997). Men hur kommer det då sig att yrkena som har så negativa bilder med sig och som allmänheten föreställer sig som mörka, dystra och lite underliga kan dra så mycket sökande? Ja det är en sak vi diskuterat och funnit några möjliga svar på. Kanske beror det på att många av dem som söker dessa tjänster har sen tidigare erfarenhet av döden exempelvis undersköterskor, ambulanspersonal. Då är döden inte så otäck. En annan möjlighet kan vara att man känner någon inom yrket.

När det gäller den här studiens generaliserbarhet är det ju lite svårt att säga då den omfattar ett så litet urval som 13 personer från 10 olika yrkesgrupper men faktum är att mycket av våra resultat stämmer väl överens med det andra kommit fram till i liknade studier fast de då inte är inriktade på exakt samma yrkesgrupper. Vi har i stora drag kunnat se att folk som arbetar med död och döda kroppar i mångt och mycket resonerar på samma sätt till exempel vad beträffar

det roliga och det svåra i yrket, andras föreställningar om yrket samt om yrkets drivkrafter. Den stora drivkraften har visat sig vara tacksamheten från de anhöriga, att bli bekräftad, känna tillfredställelse. Att jobba med människor i sorg, chock och kristillstånd är som att gå på lina, aldrig är människan så utlämnad som i denna situation (Rådestad 1998). Då är det tacksamt att kunna gå in och hjälpa, stötta och råda de anhöriga. Det man får igen är så mycket mer värt än det man ger. Här ser vi att behoven hos både den anhöriga och yrkesutövaren blir tillfredställda. Genom att hjälpa andra mår man själv bra.

Det som vår studie kan bidra med till ämnet socialt arbete är ett synliggörande av annars ganska undanskymda yrkesgruppers arbete. Vi har genom denna uppsats visat fram yrkeskärer som ofta jobbar i det dolda och inte gör speciellt mycket väsen av sig. Det som vi dessutom har kommit fram till, och som vi inte sett i andra forskningar eller studier, är att trots andras mörka och dystra föreställningar om yrkena och arbetsuppgifterna är det lätt att rekrytera personal och det behövs inga särskilda förmåner i form av lön eller annat. En mycket intressant aspekt som man mycket väl skulle kunna bygga vidare på.

6. REFERENSER

6.1 Litteratur

Ariès, P (1978) *Döden, föreställningar och seder i västlandet från medeltiden till våra dagar*. Stockholm: Tidens Förlag.

Arlebrink, J (red) (1999) *Döden och döendet. Etiska, existentiella och psykologiska aspekter*. Lund: Studentlitteratur.

Buijssen, H (1998) *Sjuksköterskan utsatthet*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Davidsson Bremborg, A (2002) *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lund: Studentlitteratur.

Eliasson, Rosmari (1995) *Forskningsetik och perspektivval*. Lund: Studentlitteratur.

FoU-rapport (1985) *Döden – sorgen – vården*. Lund: Studentlitteratur.

Franssén, A (1997) *Omsorg i tanke och handling, En studie av kvinnors arbete i vården*, Lund: Studentlitteratur.

Gilje, N & Grimen, H (1996) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Goffman, E (1971) *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Keller, A & Wallin, E (2000) *Arbetets mening och drivkrafter*. Jönköping: Brain Books AB.

Kide, P (1994) *Vård i livets slutskede*. Stockholm: Hemtjänst Förlag.

Kvale, S (1997) *Kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Lantz, A (1993) *Intervjumethodik*. Lund: Studentlitteratur.

Merriam, S:B (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.

Patel, R & Davidsson, B (1994) *Forskningsmethodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.

Reimersson, C (1995) *Den sista tjänsten. Om död och begravning*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.

Rosengren, K-E & Arvidsson, P (1983) *Sociologisk metodik*. Stockholm: Esselte Studium AB.

Rådestad, I (1998) *När barn föds döda*. Lund: Studentlitteratur.

SFS 1982:763 *Hälso- och sjukvårdslagen*, med ändring 1998:1660. Socialdepartementet.

SFS 1990:1144 *Begravningslagen*, med ändringar t om 2000:1186. Kulturdepartementet.

SFS 1995:832 *Obduktionslagen*. Socialdepartementet.

SKTF tidningen nr.8 2003.

Starrin, B & Svensson, P-G (red) (1994) *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.

SOU 1992:16 *Kroppen efter döden*. Slutbetänkande av transplantationsutredningen. Socialdepartementet. Stockholm: Allmänna Förlaget.

SOU 2000:6 *Döden angår oss alla – värdig vård i livets slut*. Stockholm: Nordstedts Tryckeri AB.

Sveriges Begravningsbyråers Förbund (1995) *Ett minne för livet. Råd från begravningsbyrå*. Sveriges Begravningsbyråers Förbund.

Trost, J (1997) *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Åhrén Snickare, E (2002) *Döden, kroppen och moderniteten*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Åkesson, L (1997) *Mellan levande och döda, Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm: Natur och Kultur.

6.2 Internetkällor

Arbetsförmedlingens hemsida: www.ams.se 2003-05-13.

6.3 Muntliga källor

Intervju med präst 1. 2003-03-20.

Intervju med krematorietekniker 2003-03-24.

Intervju med kyrkogårdsvaktmästare 2003-03-24.

Intervju med begravningsentreprenör. Privat 1 2003-03-25.

Intervju med obduktionstekniker 2003-03-26.

Intervju med begravningsentreprenör FONUS 2003-04-01.

Intervju med jurist på FONUS 2003-04-01.

Intervju med begravningsentreprenör. Privat 2 2003-04-02.

Intervju med diakonissa på sjukhus 2003-04-03.

Intervju med sjuksköterska 2003-04-04.

Intervju med präst 2 2003-04-07.

Intervju med undersköterska 2003-04-08.

Intervju med läkare/klinikchef 2003-04-16.

Telefonsamtal med marknadsområdeschef FONUS, Dalarna. 2003-04-14.

Telefonsamtal med ombudsman Kommunal, Kalmar. 2003-04-15.

Utskrifter finns hos författarna.

6.4 Bilagor

Bilaga 1

Intervjuguide till anställda i kyrkan, på sjukhusavdelningar, begravningsbyrå, krematoriet, sjukhuskyrkan, obduktion.

Bakgrund

- Vilken titel har du, vad kallas du i ditt arbete?
- Hur länge har du varit i yrket?
- Hur länge har du varit på denna arbetsplats?
- Hur kom det sig att du började i yrket?
- Vad har du arbetat med innan detta yrke, vilka tidigare yrkeserfarenheter har du?

Arbetsuppgifterna

- Vilka arbetsuppgifter har du?
- Vilka arbetsuppgifter har du i samband med ett dödsfall?
- Vad ger dig glädje i ditt arbete?
- Vad är svårt i ditt arbete?
- Hur får du stöd i svåra situationer på arbetet?
- Hur har arbetet förändrats under de åren du arbetat?

Kroppen

- Vilken syn har du på den döda kroppen?

Andras syn på yrket

- Hur upplever du att andra ser på ditt yrke?
- Vad har andra för föreställningar om ditt yrke och vad du gör på arbetet?

Drivkraften

- Vad får dig att gå hit varje dag?
- Vad får dig att fortsätta arbeta trots död och sorg i arbetet?

Bilaga 2

Intervjuguide till fackförbund och personalansvariga på de undersökta arbetsplatserna.

Rekrytering

- Hur rekryterar ni personal hit?
- Hur ser rekryteringsläget ut?
- Vilka egenskaper och utbildningar eftersöker ni hos personalen?
- Finns speciella anställningsförmåner för anställda här?
- Hur ser personalomsättningen ut?